

УКРАЇНСЬКЕ ПРАВОСЛАВ'Я В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена ролі релігійного чинника у суспільно-політичних процесах і подіях, що відбуваються в Україні. Розглядається становлення і реконфігурація православної ідентичності українців в сучасних умовах. Досліджуються нові виклики і перспективи, які постали перед Українським православ'ям сьогодні.

Ключові слова: Церква, Православна церква, православна ідентичність, Майдан, революційні процеси.

Масові протести, що відбувалися на Майдані, знаходження України в стані неоголошеної війни не змогли вплинути на свідомість та самовизначення українців. Звичайно, позиції та погляди на революційні процеси та воєнні дії, так звану АТО в Україні розділилися на тих, хтось брав і бере активну участь чи підтримує, інші – відстоюють нейтралітет, а ще одні виступають у якості опонентів. Ці процеси поляризували не тільки Україну, а й Європу, весь світ. Зважаючи на реакцію різних громадських об'єднань, політичних та релігійних інституцій, ЗМІ, інтелектуальної еліти, можна говорити про значні зміни, які відбулися у суспільній та індивідуальній свідомості, у формуванні, становленні та трансформації релігійної і національної ідентичностей. Така ситуація актуалізує питання визначення місця й ролі Українського православ'я, як домінуючої конфесії на території України, у сучасних процесах і подіях, що відбуваються сьогодні в нашій державі.

Мета роботи – проаналізувати роль і місце українських православних церков у сучасних суспільно-політичних процесах в Україні. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань: по-перше, проаналізувати роль релігійного чинника у період Майдану і в умовах неоголошеної війни; по-друге, виявити виклики і проаналізувати місце православних церков в Україні у сучасних суспільних процесах.

Розглядаючи роль релігійного чинника загалом і православних церков зокрема, у сучасних процесах, що відбуваються в Україні, зупинимось на одному із переломних етапів, що слугувало трансформації всієї суспільно-політичної ситуації в державі – на феномені Майдану. Церкви на Майдані постали не стільки як організації, скільки динамічний живий організм, здатний реагувати та відповідним чином діяти перед викликами, які ставить сучасне українське суспільство. Після побиття студентів на Майдані, саме релігійний осередок – Михайлівський монастир першим відкрив двері для мирних мітингувальників, які втікали від «Беркуту». Це і стало початком «оприсутнення» Церков на Майдані, їх вибором на користь суспільства, а не влади та її антинародної політики. Відомий богослов Ю.Чорноморець зазначав, що саме у той час УПЦ КП переступила через свої страхи, і це дуже хороший вибір. Немає жодних підстав говорити про зникнення української ідентичності, українці будуть існувати. А той, хто разом з цим народом, той теж існуватиме. Коли Київський Патріархат відкрив цю браму і прихистив народ, він перестав бути етнографічною та регіональною церквою, він зробив свій вибір на користь модерної загальнонаціональної церкви, яка була разом з народом, незалежно від політичних обставин [1].

Варто зауважити, що цей вчинок став певною мірою доленосним для самої УПЦ КП. Вкотре продемонструвавши свої проукраїнські позиції, при цьому, перебуваючи над правлячими колами, ця Церква завоювала нові симпатії українців і водночас укріпила свою церковну ідентичність у центрі та Західній Україні, населення якої широко представлено на Майдані. Відтак, можна вести мову й про формування релігійної ідентичності українців з маркуванням саме Київського Патріархату як позиціонування своєї української ідентичності. Як слушно зауважив, з цього приводу протоієрей УПЦ КП Б. Огульчанський, «якщо молода людина шукає шлях до Христа, то в храмі Київського патріархату вона знайде природне поєднання – бути

православним і бути українцем. Натомість у храмі УПЦ поєднувати те й інше непросто» [2, с. 10]. Не дивно, що Майдан, актуалізувавши питання належності до православ'я і водночас національної ідентифікації, що продовжило свій розвиток під час військового вторгнення російських військ на територію України, сколихнув поки що поодинокі переходи цілими парафіями з УПЦ в УПЦ КП. Як заявив секретар Священного Синоду УПЦ КП, архієпископ Євстратій (Зоря), «через проповідь місцевих священиків про підтримку Росії та «ополченців» релігійні громади УПЦ (МП) усе частіше переходять до Київського Патріархату. Ми спеціальної статистики не ведемо. У цілому десь здійснили перехід понад два десятки за півроку» [3].

Аналізуючи питання формування і трансформації православної ідентичності українців, відзначимо, що Майдан водночас сприяв наверненню невірних, перед смертельною небезпекою: люди приймали хрещення, сповідалися. Така ж ситуація постає зараз на підконтрольній бойовикам території, де кожного дня гинуть не лише військові, а й мирне населення. Не встановлено навіть приблизної кількості осіб, які прилучилися до релігії і сформували свою релігійну ідентичність, що можливо набула й православного визначення, позаяк віра не завжди позиціонується і є особистою справою людини. Проте, якісь конкретні дослідження в таких умовах важко собі уявити. Достеменно відомо те, що ще раз підтверджує зазначене раніше твердження, що у кризових умовах, в складні для людини моменти відбувається звернення до Бога чи надприродного. Церкви і релігійні інституції, які були присутні на Майдані, і в особах їх ієрархів, і священиків, підтвердили, що Церква завжди зі своїми вірними, крім того мали змогу безпосередньої евангелізації та місіонерства. На жаль, УПЦ цілком не усвідомила нових можливостей і водночас викликів, що постали на Майдані, перебуваючи в стані війни. Вести мову можна лише про окермих кліриків, які на власний страх вийшли на підтримку до свого народу, більшість залишилась проповідувати невтручання у суспільно-політичну ситуацію.

Варто відзначити, що у небезпечні моменти, коли «зачищали» Майдан, усі об'єднувалися у спільній молитві, різні обряди чи благословення здійснювалося без встановлення конфесійної визначеності священнослужителя. На перший погляд виникає питання, чи не розмивало це межі уже сформованої православної ідентичності мирян-українців? Звичайно, що загроза виникала для тієї ідентичності, яка ще не пройшла свого становлення і знаходиться в дуже хиткому стані. Проте, такий досвід проведення спільної молитовної практики, віросповідної, культової та позакультової діяльності, не мав на меті нищення специфіки православної ідентичності. Тут дієвим виявився лозунг: «У єдності – наша сила». Люди різного віросповідання формували спільні ідеї та водночас розробляли плани їх втілення у життя, були відкритими для спілкування з усіма громадянами України як віруючими, так і невірними, чи тими, хто ще не визначився.

Відзначаючи важливість Майдану у релігійному самовизначенні українців, варто зауважити, що віруючі різних конфесій, релігійні інститути на чолі зі своїми ієрархами брали активну участь у становленні нового громадянського суспільства, що не могло не позначитися й на зміні взаємовідносин між державою і конфесіями. Зокрема, на основі таких подій починає вибудовуватися новий формат відносин між церквами та суспільством. Якщо раніше затрачено значну кількість часу та ресурсів на нормалізацію державно-конфесійних відносин, де Церква домовлялася з державними органами влади про перерозподіл ресурсів та впливу, то на сьогодні постав новий формат взаємин – між релігійними інститутами та громадянським суспільством. Такі відносини ґрунтуються на солідарності, рівноправності, взаємоповазі суб'єктів взаємодії, при цьому церкви продемонстрували толерантність у ставленні один до одного та здатність діяти злагоджено у досягненні поставленої мети – гідно жити за законами у суспільстві, що ґрунтується на християнських цінностях, які є водночас і універсальними.

Відповідаючи на питання, чи змінив Майдан Церкву і яку роль відіграв у формуванні або навіть й переформуванні релігійної православної ідентичності,

відзначимо те, що змінилося, в першу чергу, саме українське суспільство, її громадяни, які належать до православ'я, а це відповідно позначилося і на Церкві, на самосвідомості вірян. Як вдало зауважив релігієзнавець В. Єленський, якщо навіть не було б активності Церкви у суспільстві, то змінюються миряни. А якщо змінюються миряни, то це не може не змінювати Церкву, це абсолютно очевидні речі. Те, про що ми не можемо зараз вести мову, так це те, наскільки Церкви готові бути в авангарді. Вони дуже різні, дуже різне бачення ситуації. Проте множинність уже переросла в плюралізм. А це значить, що раніше було просто багатоманіття релігій, яке з часом перетворилось у існування множинності. З часом Церкви визнали існування «іншого». Визнали, що вони повинні будувати з ними комунікацію і навіть здійснювати спільні проекти» [4].

Погоджуючись з думкою В. Єленського про те, що Майдан показав приклад існування не просто багатоманіття конфесійних ідентичностей, а дійсно релігійний плюралізм, відзначимо, що революційні події активізували ці процеси. На Майдані ми могли спостерігати зовсім інший рівень спілкування між віруючими різноконфесійних ідентичностей, релігійними лідерами, відбулося становлення інших міжконфесійних відносин, де конфесійність розчиняється, а кожен розуміє один одного, незважаючи на його конфесійну ідентичність.

Українські релігієзнавці Л. Филипович та О. Гаркуша ведуть мову про постання нового феномену – «Громадянської Церкви України». Зокрема, вони відзначають, що остання не є якоюсь окремою інституалізованою організацією, а інтегрує у собі різні Церкви (як віросповідні, а не організаційні співтовариства), конфесійних представників, духовних лідерів та громадян, об'єднаних спільною метою побудови гідного майбутнього України на підставі вищих духовних цінностей та релігійно-національних ідеалів. Усі ці суб'єкти, докладаючи зусиль в межах індивідуальної специфіки, діяли відповідально та взаємоузгоджено, зосереджуючись при цьому на рівні взаємодії релігії та громади (Бога та людини), а не Церкви та влади (церковно-державних відносин). Характерною особливістю «Громадянської Церкви України» є її принципова поліконфесійність, що відображає поліконфесійність українського громадянського суспільства, а сакральні символи є інтегративними й набувають водночас релігійно-духовної та історично-народної цінності (пошанування Т. Г. Шевченка як духовного пророка; поруч з державним гімном та молитвою до Бога на Майдані завжди звучав духовний гімн М. Лисенка «Боже Великий, Єдиний, нам Україну храни»; майданні священики та пастирі природно поєднували конфесійну та національну атрибутику, й поруч зі Святою Книгою та головним релігійним символом тут завжди був жовто-блакитний прапор) [5, с.6].

У цьому контексті священиками УПЦ відразу це прокоментовано в іншому ракурсі, а саме як розкол з канонічною РПЦ, патріотизм ж, як ересь. Так, у газеті «Мир» зазначено: «В лоні Російської Церкви існує подібна спільність людей, заражених націоналізмом, які поклоняються «кобзарям» як святим, тоді що це як не духовний розкол? І в основі цього розколу ересь. Назвемо її так «ересь українствуючих». І як ересь («неправильне, викривлене сповідання Бога») відводять людину від спасіння, так і вони відводять «українствуючих», від церкви. Додавши до Божого слова думки із іншого джерела. Відокремившись внутрішньо від Матері – Російської Церкви. Лукаво розуміючи Патріарха Московського, але які не люблять його. Так, на зовні у нас говорять правильно, але всередині люблять не Христа. Точніше Христа, якогось «свого Христа». Не на хресті, а в вишиванці» [6, с. 6]. Із зазначених слів ієрея, патріотизм українців розуміється як ересь, «відпадиння» від Церкви. Загальновідомим фактом є те, що релігія, потрапляючи у національне середовище, адаптується і набуває певних притаманних рис того народу, на території якого функціонує. Цікавим постає логічне питання, чому ж патріотизм в УПЦ розуміється, як аномальне явище, що варто викорінювати. Якщо за назвою ця конфесія українська, то чому ж їй так не подобається національна атрибутика і все, що пов'язане з Україною? Так, тривалий час, діючи в Україні, ця Церква так і не

стала національною церквою для свого народу, сформувавши при цьому і у своїх вірян симпатії до ідентичності іншої нації. Звичайно, перебуваючи у звичних умовах і апелюючи до космополітизму релігії, УПЦ не виявляла ворожості до української ідентичності. Проте, потрапивши в більш складні обставини, відразу почала вибудовувати чітко свою проросійську церковно-національну ідентичність, при цьому відокремлюючись і протиставляючи себе українській.

Говорячи про виклики, які постали в кризових умовах перед усіма конфесіями в Україні, а особливо перед Православними Церквами, які постали перед питаннями своєї ідентифікації в сучасному українському суспільстві, відзначимо, що деякі конфесії та їхні керівники виявили свою духовну незрілість у даних питаннях. Майдан проявив внутрішньоцерковні проблеми, гостро поставив питання україноцентричності, єдності конфесій, яка часто є лише декларативною. Не знайшли єдиного бачення місця й ролі своєї Церкви на Майдані та й зараз в умовах війни, частина протестантів, але найгостріше розкол назрів у православних, що призвело до процесів релігійної диверсифікації. Ця концепція була презентована професором А. Баркер у виступі «Diversification amongst New Religious Movements» [7] і знайшла підтвердження в Україні вже сьогодні. Проблеми, перед якими постало українське суспільство, призвели до диверсифікації на богословському рівні, хоча не відомо, чим закінчаться суперечки на інституційному рівні.

Таким чином, можемо говорити, що у складні часи Українські Церкви, не за назвою, а за духом, залишилися зі своїм народом. На Майдані не було конфліктів та протистоянь між представниками різних конфесій. Кожна віруюча людина, релігійний лідер, чи конфесія загалом відчували єдність з усім українським народом, незважаючи на релігійні переконання. Усі люди на Майдані були братами й сестрами, які відчували християнську любов один до одного, до Бога, до своєї Батьківщини. Солідарність, підтримка та взаємоповага, ось основні характеристики сучасних міжконфесійних відносин, які постали водночас з Майданом, з «Громадянською Церквою». Яскравим прикладом мирного співжиття представників різноконфесійних ідентичностей та позаінституційних віруючих було проведення спільних молитов. Усі священнослужителі, духовенство, разом зі своїми вірянами, а це не лише християни, але й мусульмани, буддисти ревно молилися на сцені Майдану, серед людей, у молитовних наметах, у себе дома, при цьому ніхто не прагнув продемонструвати свою вищість у молитвах, а встановлений на Майдані молитовний намет постав своєрідним міжконфесійним «храмом». Усі Церкви та релігійні організації об'єдналися навколо захисту прав і свобод людини. Сформувалась солідарна позиція Церков, підтримка один одного.

Говорячи про солідарність Церков, толерантність міжконфесійних відносин, варто відзначити і непримиренність та небажання сприйняття іншого. Зокрема, не важко здогадатися, що таку позицію відстоював «антимайдан». І проблема поділу нашого суспільства на два табори полягає не у конфесійній належності (хоча вона відіграє теж певну роль), а у національній ідентичності, у тому як самі себе ідентифікують люди, що живуть на сході та півдні України. Як показали події на Майдані та в часи «постмайдану», що значна частина цих осіб залишається симпатиками Росії, оскільки радянська ідентичність повністю не викорінена, а навпаки є у них домінуючою.

Розглядаючи конфесійну ідентифікацію східної частини України і її роль у зниженні чи, навпаки, посиленні «градусу» не сприйняття іншого, можна констатувати, що УПЦ, яка є домінуючою на цій території, не завжди сприяла налагодженню діалогу з іншими конфесіями, що і визначило замкнутість характеру ідентичності.

Важливе місце відіграло й підпорядкування УПЦ Московському Патріархату. «Що стосується ідентичності, то це і є ключове питання української нації, – зазначає В. Єленський. Бо у нас є дві крайності: одні говорять, що Захід є Заходом, а Схід є Сходом і їм не зійтись повік, а інші говорять, що усі є однакові. Якби ці ідентичності

переплавились у загальноукраїнську ідентичність, то у нас не було би дуже багатьох проблем, у т.ч. і проблеми міжправославного розколу» [4].

Окремо варто наголосити на внутрішньоконфесійних проблемах, які загострилися за часів Майдану і продовжують прогресувати у часи «пост майдану». Зокрема, всередині УПЦ думки розділилися, що викликало кризу ідентифікації самої Церкви і її віруючих. Такі проблеми, передусім, мають геополітичне походження та прив'язаність деяких релігійних ієрархів до політичних структур і не стосуються віросповідних аспектів. УПЦ, яка завжди спиралася на підтримку свого патріарха, так і не отримала її у такий складний час. УПЦ стала знаряддям у руках РПЦ. Зараз, коли у східній частині України проходить активна фаза бойових дій з сепаратистами, які фінансуються Росією, частина священників цієї Церкви яскраво демонструють підтримку окупантам. Відтак, ідентичність представників духовенства, а можливо й віруючих УПЦ є імперіалістською, спрямованою на загарбання і підпорядкування, але аж ніяк не релігійною – на дотримання християнських цінностей.

Отже, події і процеси, що відбуваються сьогодні в Україні, поставили усі релігійні організації, а особливо Православні Церкви та й усе суспільство, перед новими викликами. Звичайно, не усі конфесії виявилися готовими до такого повороту подій, але зрозуміли, що байдужими залишатися не можна.

Майдан змінив суспільство, громадян і заклав фундамент для формування майбутнього, нової ідентичності, яка продовжує вибудовуватися кожного дня в складних умовах буття українців. Як феномен, він окреслив якісно інший формат церковної самоідентифікації, ідентичності представників православ'я. Для Православних Церков України постало нове завдання – сформувати свою самоідентифікацію в нових умовах. Таке самовизначення дозволить віруючим визначити свою конфесійну ідентичність, зокрема, з'ясувати віруючому, до якої Православної Церкви належати.

Список використаних джерел:

1. Церкви, суспільство, майдан, влада / Інтерв'ю з богословом Ю. Чорноморцем – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/interview/24403-cerkvi-suspilstvo-majdan-vlada.html>.
2. Огульчанський Б. протоієрей УПЦ Горизонти і виклики українського православ'я // День. – №145–146. Субота 8–9 серпня 2014 р. – С. 10.
3. Речник УПЦ КП: За півроку до нашої церкви приєдналося понад 20 громад з УПЦ». – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/orthodox_relations/58101.
4. Єленський В. Майдан змінює Церкви. – Режим доступу: <http://www.credo-ua.org/2013/12/108025>.
5. Филипович Л., Гаркуша О. Народжена на майдані громадянська Церква України// Майдан і Церква: Хроніка подій та експертна оцінка /Українська асоціація релігієзнавців / За загальною редакцією д. філос. н. Филипович Л. О. і канд. філос. н. Гаркуші О. В. – Київ, САММІТ-КНИГА, 2014. – 656 с.
6. «Ересь украинствующих» и раскол Руской церкви// Мир. – № 10. (395). – 2013. – С. 6.
7. Баркер А. «Diversification amongst New Religious Movements»// XI конференція ISORECEA «Religious diversification Worldwide and in Central and Eastern Europe» (Литва, Каунас, 24–27.04.2014).

Iryna Klimuk

UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH IN THE CONTEXT OF MODERN SOCIO-POLITICAL PROCESSES IN UKRAINE.

The article is devoted to the role of the religious factor in the socio-political processes and events that take place in Ukraine. The formation and reconfiguration of Ukrainian Orthodox identity in current conditions are considered. The challenges and prospects facing to Ukrainian Orthodoxy today are investigated.

Key words: Church, Orthodox Church, Orthodox identity, Square, revolutionary processes.